

DƏRSDƏ YENİ TƏLİM TEXNOLOGİYALARINDAN İSTİFADƏ OLUNMASI İMKANLARI

Xülasə

Məqalədə yeni təlim texnologiyaları, onların istifadə olunması imkanları, dərstdə düzgün psixoloji mühitin təşkili ön plana çəkilmişdir. Dərstdə təlim texnologiyalarından istifadənin əhəmiyyətindən bəhs olunmuşdur. Yeni texnologiyalar bir sıra xüsusiyyətləri ilə ənənəvi təlim metodlarından fərqlənir: şagirdlərin tədqiqat fəaliyyətinə cəlb edilmələri, müəllim tərəfindən problemli şəraitin yaradılması, biliklərin şagirdlər tərəfindən müstəqil əldə edilməsi və s. Həmçinin məqalədə yeni təlim texnologiyalarının tətbiq edildiyi dərslərdə informasiya mühitinin təşkilinin üstünlüyü də vurğulanmışdır.

Yeni təlim texnologiyaları addaşa yox təfəkkürə əsaslanır. Yeni təlim texnologiyaları ilə müstəqil şəkildə bilik əldə edən şagirdlərin təfəkkürü ilə yanaşı yaradıcılıq qabiliyyəti də inkişaf edir. Şagirdlərin göstərilən istiqamətdə formalaşmalarına nail olmaq üçün təlim prosesində bir çox tələblərə əməl etmək lazımdır. Beləliklə hər bir müəllim texnologiyaları dərindən bilməli, düzgün, məqsəduyğun şəkildə istifadə etməyi bacarmalıdır.

Açar sözlər: *təlim texnologiyaları, psixoloji mühit, təlim prosesi, funksiyalar, təlim prinsipləri*

Using opportunities of new teaching technologies in class

Summary

New teaching technologies, their using opportunities, forming of correct psychological environment in class are foregrounded in the paper. The essence of using the teaching technologies are dealt with. New technologies distinguish with the traditional teaching methods according to some features of them: being drawn into research works of pupils, creating problematic environment by teacher, gaining knowledge independently by pupils and etc. And the superiority of forming the information environment in the classes the new teaching technologies applied are emphasised as well.

The new teaching technologies are not based on the memory but on the mentality. Besides the thinking of pupils who independently gain knowledge with new teaching technologies their creative capacity develop as well. To achieve the formation of pupils in the presented direction some requirements must be followed. So each teacher must know technologies profoundly, must be able to use them correctly and expediently.

Key words: *teaching technologies, psychological environment, teaching process, functions, teaching principles*

Giriş

Dərstdə yeni təlim texnologiyalarından istifadənin şəxsiyyətin formalaşdırılmasında xüsusi yeri vardır. Yeni təlim texnologiyalarında şagirdlərin intellektual, mənəvi cəhətdən inkişaf etdirilməsi ön plana çəkilir. Yeni texnologiyaların təlimdə tətbiqi şagirdlərin öz fikirlərini aydın, məntiqi ardıcılıqla ifadə etmələrinə şərait yaradır. Bu metodlar şagirdlərin yaradıcılıq qabiliyyətinin inkişafını təmin etməklə, onlarda yüksək ünsiyyət mədəniyyəti formalaşdırır. Təlimdə tətbiq edilən metodlar inkişafa nə qədər çox şərait yaradarsa, təlimin səmərəsi də bir o qədər yüksək olar. Təlim 3 əsas funksiyanı yerinə yetirdiyindən, bu funksiyalar texnologiyaların tətbiqində, təlim-tərbiyə prosesində nəzərə alınmalıdır.

- Pedaqoji funksiya- buraya şagirdin təlimlə bağlı inkişafına təsir göstərən amilləri: mikromühiti, kommunikasiyaları, şəxsi təcrübə və metodları;
- Psixoloji funksiya-buraya təlim nəticələrinin mənimsənilməsinə təmin edən şagirdlərin psixoloji imkanları: səyi, marağı, xarakterik xüsusiyyətləri;
- Sosial funksiya- buraya əxlaq, əmək, elm, incəsənət, din və s. ilə əlaqədar bilik və bacarıqların verilməsi daxildir.

Həmçinin yeni təlim texnologiyalarının üstün cəhətlərini prof. Ə.Ə. Ağayev belə göstərir: "...dərs tam fəallıq şəraitində keçir, təkcə müəllim deyil, şagirdlər də yaradıcılıq axtarışında olurlar, müstəqil düşüncə

tərzi formalaşır, təşəbbüskarlıq, yeniliyə meyillilik güclənir” (İbrahimov.F.N., Hüseynzadə.R.L., 2012: 624). Və yeni texnologiyalarından istifadə olunması imkanları tədris strategiyasının yerinə yetirilməsinə istiqamətləndirildiyindən, onlar nəzərdə tutulmuş təlim məqsədlərinə nail olmaqda əsas rol oynayır.

Pedaqogikanın əsas bölmələrindən biri olan didaktikada təlim-tərbiyə nəzəriyyəsi öyrənilir. Didaktika təlim nəzəriyyəsi olmaqla təlimin obyektiv qanunauyğunluqlarını aşkara çıxarır, onlardan istifadə imkanlarını və yollarını müəyyənləşdirir. Təlim prosesi mürəkkəb, çoxşaxəli və kompleks şəkildə həyata keçirilən prosesdir. Təlim pedaqogikanın əsas anlayışlarından biri olmaqla, bu prosesdə qarşılıqlı olaraq iki tərəf fəal iştirak edir: öyrədən (müəllim) və öyrənən (şagird, tələbə) tərəf. Təlim həmçinin qarşıya qoyulmuş məqsədəuyğun olaraq şagirdlərin bilik, bacarıq, vərdislərinin artırılmasını, dünyagörüşü əqidələrinin formalaşdırılmasını, şəxsiyyət kimi düzgün inkişafına xidmət edir. Təlim təhsiləmə prosesi kimi də vurğulanır (Paşayev.Ə., Rüstəmov.F., 2010: 17). Lakin təlim tək-cə təhsil verməklə kifayətlənmir, həm də tərbiyəedici, inkişafetdirici, formalaşdırıcı kimi də funksiyaları yerinə yetirir.

Təlim zamanı yüksək keyfiyyətlərə, bilik və bacarıqlara malik şagirdlərin yetişdirilməsi, mexaniki hafizəyə (quru əzbərləmə) deyil, tənqidi, yaradıcı təfəkkürə istinad etməyi üstün tutulmaq vacib məsələlərdəndir. Təlim keyfiyyətlərinin artırılmasını təmin edən başlıca amil yeni təlim texnologiyalarından istifadədir. Pedaqoji ədəbiyyatlara diqqət yetirsək təlim texnologiyaları ifadəsinə tez-tez rast gələ bilərik. XX əsrin II yarısının sonlarında pedaqoji terminlər içərisində yer tutan və təlim zamanı istifadə olunan texniki vasitə kimi başa düşülmüşdür. Təlim texnologiyası, texniki vasitə dedikdə tək-cə kompyuterlərdən istifadə yox, həmçinin yeni iş tərzləri, üsul və vasitələri başa düşülür. Beləliklə təlim texnologiyası dedikdə pedaqoji prosesdə təlimin ən yeni metodlarından, priyom, tərz və üsullarından istifadə edilməsi, yüksək elmi-intelektual, mədəni-əxlaqi normalara, keyfiyyətlərə malik olan şəxsiyyətin yetişdirilməsi nəzərdə tutulur. Bununla yanaşı təlim texnologiyaları müəllimin hər hansı bir texnoloji cəhətdən işlənilib hazırlanmış metodlar sistemi, tərbiyənin metodikasını, metodlarını da ifadə edir. Təlim texnologiyalarında təlimin məqsədi kimi şagirdin vəziyyətini, biliklərini, hərəkət və davranışlarını əsas götürür. Texnologiyabın vəzifəsi isə təlim-tərbiyəedici sistemin bütün elementlərini öyrənmək və təlim prosesini layihələndirməkdir.

Müasir pedaqoji praktikada tətbiq edilən inkişafetdirici texnologiyalar vardır ki, bunlar aşağıdakılardır (Nəzərov.A., 2012: 12): 1. Əməkdaşlıq təlim texnologiyası- əsas ideyasını birlikdə yerinə yetirmək yox, birlikdə öyrənmək təşkil edir. Əməkdaşlıq təlim texnologiyası XX əsrin 80-ci illərində ABŞ və İsrail pedaqoqları Ravin və onun nümayəndələri tərəfindən hazırlanmışdır. 2. Layihələr metodu ilə təlim texnologiyası- XX əsrin 20-ci illərində ABŞ-da Con Dyui, Kill Patrin tərəfindən təklif olunmuşdur. Bu metodda əsas məqsəd şagirdin məqsədəuyğun fəaliyyəti onun xüsusiyyətlərinə uyğun qurulmalıdır. Metodun əsas mahiyyəti uşaqların əldə etdikləri biliklərin həyatda onlara lazım olmasını göstərməkdir. Bu metod vasitəsilə şagirdlər fərdi, cütlər və qrup halında müəyyən vaxt ərzində müstəqil fəaliyyət göstərir, hər hansı problemi həll edə bilirlər. Təlim texnologiyalarının bünövrəsi kimi layihələr metodu müxtəlif təli vasitələri və informasiya vasitələrindən istifadə etməklə həyata keçirilir. 3. Modulla təlim texnologiyası- təlimdə keyfiyyət yönümlü konsepsiyanın reallaşdırılması, inkişafetdirici pedaqoji texnologiyaların layihələşməsi, təcrübədə tətbiqi, müxtəlif mövzular üzrə sınaqdan çıxarılmasını, pedaqoji təcrübənin öyrənilməsinə tələb və təklif edir. Təlimin modulla texnologiyası dedikdə uşaqların müstəqil olaraq dərslərdə və dərslərdən kənar vaxtlarda modullu iş prosesində konkret təlim məqsədlərinə nail olması başa düşülür.

Yeni təlim texnologiyalarının əsasında təlim prosesi zamanı həyata keçirilən prinsiplər dayanır. Bu prinsiplər iki cür qruplaşdırılır: a) şagirdi rəqabətə qabil, sosial, hərtərəfli inkişaf etdirməyə xidmət edən təlim-tərbiyə prinsipləri; b) İnteraktiv təlim zamanı rəhbər ideyalar kimi qəbul edilməli prinsiplər (İbrahimov.F.N., Hüseynzadə.R.L., 2012: 629). Şagirdi rəqabətçi, sosial hərtərəfli inkişaf etdirməyə xidmət edən prinsiplər “Azərbaycan Respublikasının təhsil islahatı” proqramında öz əksini tapmışdır.

Dərs zamanı yeni təlim texnologiyalarından istifadə məsələləri düzgün təşkil edilməlidir. Bu texnologiyalardan istifadə dərslərin daha aktual, maraqlı interaktiv olmasına şərait yaradır. Təlim texnologiyalarına blok (binar) dərslər, əqli hücum, sənədlərlə iş, BİBÖ, qərarlar ağacı, debat və s. aid edilir. Təlimdə istifadə olunan əsas texnologiyaları qısa olaraq şərh edək. – Blok dərslər: bu dərslər mühazirə xarakterlidir və çox vaxt aparılır. Bu texnologiyanın əsas mahiyyəti fənlərarası əlaqənin öyrədilməsi və öyrədilməsi imkanları artırmaq, şagirdlər üçün optimal mənimsəmə mühitini yaratmaqdır. – Qərarlar ağacı: qərarların qəbul edilməsi zamanı rəhbər tutulmuş motivlərin təhlili zamanı istifadə olunur. Bu təlim metodu şagirdlərə qərarların daha yaxşı aydınlaşdırılmasına kömək edir. Şagirdlərdə biliklərin cəlbəedici formada ümumiləşdirilməsinə və qiymətləndirilməsinə nail olar. Bu üsul vasitəsilə şagirdlər mümkün qanunların bütün variantlarını, müsbət və mənfi cəhətlərini müfəssəl təhlil edirlər. Əqli hücum: şagirdlərin fəallığının həvəsləndirilməsi və ideyalarının sürətli səmərəli təşkili. Bu üsulla konkret problemin həlli, yeni mövzunun öyrənilməsi zamanı suala cavab axtarmaq üçün istifadə oluna bilər. – Rollu oyunlar: bu metod kiçik bir pyesdir. Onun əsas məqsədi təlim materiallarının qavranılmasını və dərk edilməsini asanlaşdırmaq, şagirdləri

həyata hazırlamaqdan ibarətdir. Yaradıcılıq fəaliyyətində real mühitin əsas cəhətlərinin təxəyyüldə yaradıldığı vəziyyətdə qərar qəbul etməyi öyrətmək üçün oyundan istifadə olunur. Burada müəllimin əsas vəzifəsi isə personaja kənardan baxmağı öyrətmək, bu vəziyyətdə onun güclü-zəif tərəflərini başa düşməyə kömək göstərməkdən ibarətdir. Həmçinin müəllim diqqətini şagirdləri söylədiyi ayrı-ayrı sözlərə deyil məşğələnin məqsədinə yönəltməlidir. –Praktikum: Şagirdlər bu metod vasitəsilə şəxsi hüquqi təcrübə əldə edirlər. Şagirdlərə mənəvi sahəyə aid problemlərin qoyulduğu və sinifdə ciddi müzakirə tələb edən müxtəlif vəziyyətlər təklif olunur. Vəziyyət üzrə praktikum tənqidi təfəkkür vərdişlərini, təhlil qabiliyyətini inkişaf etdirir, mənəvi dəyərləri, mövqeləri formalaşdırır. –Diskussiya: Həm dərstdə, həm də ərsdənkınar məşğələrdə istifadə olunan metoddur. Qarşıya problem qoyulur, suallar yönəldirilir və şagirdlərin münasibəti öyrənilir. Şagirdlər verilmiş mövzunu 10-20 dəqiqə ərzində müzakirə edirlər. Diskussiya şagirdlərə tarix, vətəndaşşünaslıq, hüquqi xarakterli məsələlər və digər fənlərə aid mühüm problemlərin müstəqil şəkildə müzakirə etmək imkanı verir, informasiya toplamaq vərdişlərini aşılayır. –Debat: Debatlar şagirdləri həyəcanlandıran, xarakterli, mübahisəli mövzular üzrə təşkil olunmuş xüsusi dialoqdur. Debatların məqsədi isə öz mövqeyini, dəlil-sübutla müdafiə etməyi şagirdlərə öyrətməkdir. Debatlar 2 cür aparıla bilər: şifahi və yazılı. –İnsert: səmərəli mütaliə və təfəkkürün inkişafı üçün interaktiv qeyd etmə sistemidir. Bu işarələr sistemindən istifadə edib mətni başa düşmək üçün düzgün cavab axtarmaq üsuludur. –BİBÖ: Müəllim şagirdləri cütə ayırır və sinifə suallar verir. Şagirdlər bu suallar üzərində işləyirlər. Öz aralarında fikir mübadiləsi edir və hər qrup öz fikrini söyləyərək yazı lövhəsindəki cədvələ qeyd edirlər. – Klaster (şəxələndirmə): hər hansı bir mövzu və ya fikrin mümkün qədər açılmasına, şagirdlərin bu ətrafda geniş, sərbəst düşünməsinə şərait yaradır. Şəxələndirmə strategiyasından həm düşünməyə yönəltmə, həm də düşünmə mərhələsində istifadə etmək olar. Dərsin əvvəlində, mövzu ətraflı öyrənilməmişdən qabaq şagirdlərin fikrini cəmləşdirmək və əvvəlki biliklərini yada salmaq üçün istifadə oluna bilər. Klaster metodu həm fərdi, cütlərdə, həm də qrupla həyata keçirilə bilər. Tətbiqi çox sadə və yadda qalandır. İstənilən fənnin tədrisində istifadə etmək olar. –Ziqzaq: bu metod dalğavari də adlandırmaq olar. Şagirdlərdə düşünmə qabiliyyətini artırır, beyin həmləsinə, fikirlərin mübadiləsinə səbəb olur. Dərsdə geniş istifadə olunan metodlardan biridir. –Qrafik göstəricilər: tədris zamanı zehni prosesləri əyanlaşdırmaq üçün istifadə olunur. Konseptual cədvəllər, T-sxemlər və Venn diaqramı qrafik göstəricilərin ən səmərəli formalarıdır. Konseptual cədvəllər üç və ya daha çox obyekt, yaxud cəhətin müqayisəsi nəzərdə tutulan zaman səmərəli sayılır. T-sxemlər müzakirə zamanı müsbət-mənfi cavablar üçün (razıyam, etiraz edirəm), yaxud müqayisəli fikirlərin qeyd edilməsi üçün səmərəlidir (İbrahimov.F.N., Hüseynzadə.R.L., 2012: 688). Venn diaqramı isə kəsişən iki və ya daha artıq çevrə üzərində qurulur. Çevrələrin üst-üstə düşdüyü hissədə yazmaq üçün kifayət qədər yer olmalıdır. Həmin hissədə sözü gedən məsələnin oxşar yaxud ümumi cəhətləri qeyd olunur. Venn diaqramından həm öyrədici, inkişafetdirici, həm də ümumiləşdirici dərstdə istifadə etmək olar. Həmçinin bu təlim texnologiyalarından bütün dərslərdə istifadə etmək mümkündür. – Semantik əlamətlərin təhlili: Semantika fransızca “semantiq”-ə, yunanca semantikos – işarə edən, “sema” işarə deməkdir. Semantik əlamətlərin təhlili metodu şagirdlər üçün tanış olmayan mövzunun tədrisi zamanı daha əhəmiyyətlidir. Bu metodun tətbiqi zamanı keçilmiş mövzu ilə yeni mövzu müqayisə etmək olar və s.

Təlim texnologiyalarından istifadə zamanı dərstdə psixoloji mühitin təşkili də vacib məsələlərdəndir. Müəllim dərs prosesində psixoloji mühitin, yəni öyrədici mühiti səmərəli təşkilinə xüsusi diqqət yetirməlidir. Beləliklə öyrədici mühit üç komponentdən ibarətdir: 1) Sosial-psixoloji– Bu şagirdin digər insanlarla və öz daxili aləmi ilə qarşılıqlı münasibətidir. Müəllim sinifdə elə şərait yaratmalıdır ki, ilk növbədə qarşılıqlı hörmət, nizam-intizam gözlənilsin şagirdlərin aktivliyi təmin edilsin. 2) İnformasiya mühit- bu mühit məlumat mənbələrinin bütün kompleksini öz tərkibinə daxil edir. Dərs zamanı kitablar, mühazirə mətnləri ilə kifayətlənməməli inkişafetdirici informasiya vəsaitlərindən də istifadə etmək daha məqsədəuyğundur. Bu inkişafetdirici vasitələrə nümunə olaraq elektron lövhələr, kompyuterlərdən, mövzuya uyğun testlərdən istifadəni misal göstərə bilərik. 3) Əşyavi mühit-Bu mühitin tərkib hissələrinə aşağıdakılar daxildir: - məktəb əşyavi mühiti: dərsliklər, didaktik vəsaitlər, texniki avadanlıq, stendlər və s.; - təbii mühit: canlı və cansız təbiət; - yaşayış mühiti: ev, məişət, maddi mədəniyyət və s (İbrahimov.F.N., Hüseynzadə.R.L., 2012: 653).

Dərsdə yeni təlim texnologiyalarından istifadə imkanlarının əsasını, inkişaf səviyyələrini B.Blumun taksonomiyası ilə müəyyən etmək olar. Bu taksonomiyaya 6 əsas bacarıq aid edilir: biliklərin mənimsənilməsi bacarığı, dərk etmə bacarığı, tətbiq etmə bacarığı, təhlil etmə bacarığı, sintez etmə bacarığı, qiymətləndirmə bacarığı.

Beləliklə qeyd edilənlərdən bir daha aydın olur ki, yeni təlim texnologiyalarından dərstdə istifadə imkanları ümdə olan məsələlərdəndir və yeni təlim texnologiyalarını ayrı-ayrı mövzulara, fənlərə tətbiq edərkən tədris ediləcək mövzunun məzmunu ilə tam tanış olmaq lazımdır. Yeni təlim texnologiyalarının məzmunu, tədrisdə tətbiq edilmə imkanlarını nəzərə aldıqdan sonra mövzunun hansı interaktiv təlim metodundan istifadə edilərək tədris ediləcəyini müəyyənləşdirmək lazımdır. Təcrübə göstərir ki, mövzunun

tədrisi zamanı bir və ya iki təlim texnologiyasından istifadə edildikdə səmərə yüksək olur və bu da müəllimdən böyük əzim, səbr, diqqət tələb edir.

Nəticə

Təhsil sistemində yeni təlim texnologiyalarının tətbiqi, istifadə imkanları təlim prosesinin səmərəliliyini, keyfiyyətini yüksəldən əsas amildir. Və bu məqsədlə aşağıdakı kimi qeyd edə bilərik ki:

- təlim prosesi nəticəyönümlü proses olduğundan, təlim texnologiyaları düzgün seçilməli, məqsədi əvvəlcədən müəyyənləşdirilmiş və şagirdə istiqamətlənmiş təlim həyata keçirilməlidir;
- tədris və təlim bir-biri ilə sıx bağlı olduğundan daim qarşılıqlı əlaqədə götürülməlidir;
- təlim prosesində texnologiyaların tətbiqinə xüsusi diqqət yetirilməli, şagirdlərin hər birinin öz rolu və statusu olan bir neçə fərdlərin əməkdaşlığından irəli gələn sosiallığı təmin edilməlidir;

Müəllimlər yeni texnologiyalardan istifadə etməklə dərsləri daha maraqlı edən, şagirdləri, əsasən, sağlam mühakimələr irəli sürməyə, sonradan real həyata tətbiq edəcəkləri məzmunu başa düşməyə yardım edən mühüm vasitələrə çevirə bilərlər. Deməli, dərs zamanı yeni təlim texnologiyalarından istifadə təhsilin məzmununu daha yaxşı mənimsəmək və şagirdlərin müstəqil cavab vermək məqsədi ilə tələb olunan təfəkkür prosesini inkişaf etdirmək üçün çox faydalıdır.

Ədəbiyyat

1. “Azərbaycan Respublikasının təhsilin inkişafı üzə Dövlət strategiyası”, Azərbaycan məktəbi. 2013, №5.
2. Bədəlova. Ə.S.. Pedaqoji fikir tarixində tərbiyə və təhsil. Bakı, 2011.
3. İbrahimov. F.N., Hüseynzadə. R.L. Pedaqogika I cild. Bakı, 2012.
4. Nəzərov. A. Müasir təlim texnologiyaları. Bakı, 2012.
5. Paşayev. Ə., Rüstəmov. F. Pedaqogika yeni kurs. Bakı: Elm-Təhsil, 2010.